

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI**

**XORAZM MA‘MUN
AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI**

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-4/3
Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

MUNDARIJA

TARIX FANLARI

Abdullayeva D.A. Buxoro me'moriy merosining muhofazasiga mas'ul muassasa tarixi	6
Abdullayeva N.S. Rossiya Sharq muzeyidagi O'zbekiston badiiy metall buyumlari namunalari	9
Abduqodirov J. O'zbekistonda ziyorat: o'tmish va hozir	13
Abulqosimova D.A. 1991-2001 yillarda Samarqand davlat universiteti faoliyatining yangi bosqichga ko'tarilishi	15
Asadov M.O'. Nogironlar milliy reabilitatsiyasi sohasidagi islohotlar	18
Asatullaev M.I. Public education in the Uzbek SSR for 20 years 1924-1944	24
Axmadova N.A. O'zbekistonning Markaziy Osiyo mamlakatlari bilan fan va ta'lim sohasidagi hamkorliklarining yangi bosqichga ko'tarilishi	27
Axmedov B.A. Yevropa mamlakatlarida qorako'lchilik sohasining taraqqiy etishi	29
Bakhramova L.I. Tarixiy va madaniy merosni aks ettiruvchi urbanonimlar	32
Bokiyev B.U., Omonov O.O. O'zbekiston yozuvchilar uyushmasining zabardast vakili	35
Burxanova S.T. O'zbekistonning eng yangi tarixiga oid mulohazalar	37
Choriyev B.G'. Mustaqillik yillarida Koson shahrini ijtimoiy infratuzilmasining rivojlanishi	39
Ergashev K.B. O'zbekistonning Markaziy Osiyo mintaqasidagi madaniy-gumanitar hamkorligi: erishilgan yutuqlar va istiqboldagi rejalar	42
Erkinov A.M. Sovet davrida tarix ta'limining o'qitish metodlari va texnologiyalari	45
Eshmuhammedova L. Markaziy bankning respublika moliya tizimini rivojlantirishidagi ahamiyati	48
G'apparova B.R. Xorazm vohasida xalq o'yinlari va milliy bayramlarining rivojlanish bosqichlari	50
Hamidov A. Ijtimoiy mediaresurslar: kelib chiqish tarixi va rivojlanish tendensiyalari	55
Isoqjanov F.Q. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi va uning boshlang'ich ta'lim sohasidagi ahamiyati	58
Jumaeva N.A. Quyi Zarafshon vohasi dehqonchilik madaniyati tarixidan	60
Kenjayev N.J. Kattaqo'rg'on shahri madaniyati tarixi	64
Klichev O.A. Amir Abdulahadning "Safarnoma"lari sharhi	67
Marimov M.E. XX-asrning 20-30-yillarida Xorazm okrugida mahalliy matbuotning rivojlanishi	70
Matyakubova Sh.X. Quyi Amudaryo hududida ilk o'rta asr sug'orilish tarmoqlari tarixiga doir ba'zi mulohazalar	74
Mo'minov U., Ashirmurodov A. Buxoro amirligi ichki savdo munosabatlarida qashqadaryo vohasini tutgan o'rni	77
Nazirov B.S. Trends in the development of equestrian sports in the Surkhandarya oasis	79
Nurullayeva Sh.K. History of fabric manufacturing in Central Asia	82
Pirimkulova S.SH. Ikkinchi jahon urushi yillarida front orti hududlariga ko'chirib keltirilgan o'smirlarni ish bilan ta'minlash muammolari	85
Poyonov B.R. Qashqadaryo viloyatida sovet hokimiyatining o'rnatilishi	88
Qodirova R.M. TASSRda sovet maktablarini tarix fani o'qituvchilari bilan ta'minlash muammosi va uni yechish yo'llari	91
Qulto'rayev I. XX asrning 50-60 yillarida Qarshi cho'lini o'zlashtirish tadbirlari	96
Qurbanov S.V. "Xorazm" telekanali rivojlanish tendensiyalari: muammo va yechim	100
Rahimova S.A., Lafasov U.P. Boburiylar davridagi zargarlik buyumlarning dunyo xazinasidagi o'rni	104
Rahimova M.Sh., Xidirova Sh.Sh. Mintaqada urbanizatsiya darajasini tizimlashtirish	109
Raxmonov F.Sh. XIX asr oxiri - XX asr ikkinchi yarmida yerga egalikning an'anaviy shakllari	113
Rustamova M.I. Gilamdo'zlik san'ati va Nurobod tumanida gilamdo'stlik san'atining o'ziga xos an'analar	117
Ruziboyev T.Z., Rasulov R.I. Mojrums soy arxeologik yodgorligidagi petrogliflarni gis texnologiyasi asosida monitoring qilish	120

fanning dunyoviy tamoyillarini shakllantirishga xizmat qilgan bo'lib, natijada Sharq ilmiy an'analari O'rta Osiyoda yangi qiyofada namoyon bo'la boshladi. Bu jarayonning eng yorqin namoyon bo'lishi Mirzo Ulug'bek faoliyati va uning ilm-fan rivojiga qo'shgan ulkan hissasi bilan bog'liq. U tomonidan bunyod etilgan Samarqand madrasasi Sharqning eng yuksak ilmiy markazlaridan biriga aylangan bo'lib, u yerda faqat diniy ta'lim emas, balki ilmiy izlanishlar asosida dunyoviy fanlarning ham rivojlanishiga katta e'tibor qaratilgan. Mirzo Ulug'bek madrasasi o'sha davrning eng nufuzli ta'lim maskanlaridan biri sifatida tanilgan bo'lib, unda mantiq, falsafa, geometriya, algebra, optika va boshqa tabiiy fanlar yetuk mutaxassislar tomonidan o'qitilgan. Samarqand madrasasi o'zining ilmiy an'analari bilan mashhur bo'lib, unda tahsil olgan olimlar Sharq ilm-fani rivojiga beqiyos hissa qo'shgan.

Ulug'bek madrasasi bilan birga faoliyat yuritgan Samarqand rasadxonasi esa o'sha davrning eng ilg'or ilmiy tadqiqot markazlaridan biri bo'lib, unda astronomiya bo'yicha chuqur tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu rasadxona ilmiy tadqiqotlar yuritish uchun zamonaviy uskunalar bilan jihozlangan bo'lib, unda yulduzlar harakatini kuzatish va matematik hisob-kitoblarni amalga oshirish uchun eng ilg'or texnologiyalar joriy etilgan. Samarqand rasadxonasida Qozizoda Rumiy, G'iyosiddin Jamshid Koshiy va Ali Qushchi kabi olimlar faoliyat yuritib, ilmiy an'alar rivojiga katta hissa qo'shganlar. Aynan ushbu olimlar tomonidan tayyorlangan astronomik jadvallar keyinchalik Yevropa ilm-fani taraqqiyotiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Temuriylar davrida madrasalarning ilmiy-siyosiy ahamiyati nihoyatda yuqori bo'lib, ularning faoliyati faqat diniy bilimlarni targ'ib qilish bilan cheklanmay, balki jamiyatning intellektual salohiyatini yuksaltirish, tafakkur erkinligini shakllantirish va turli fanlarning rivojiga yo'naltirilgan edi. Temuriylar madrasalari shunday yuksak darajaga yetdiki, ular hatto Yevropa universitetlari bilan taqqoslanadigan ilmiy markazlar sifatida namoyon bo'ldi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, ta'lim tizimini tubdan isloh qilish zarurati dolzarb masalalardan biriga aylandi. Xususan, 1997-yilda qabul qilingan Kadrlar tayyorlash milliy dasturi (KTMD) mamlakat ta'lim tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, uni xalqaro me'yorlarga uyg'unlashtirish va milliy o'ziga xoslikni saqlagan holda zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish maqsadini ko'zlagan edi. Ushbu strategik hujjatning 2001–2015-yillardagi amalga oshirilish jarayoni boshlang'ich ta'lim sohasida tub o'zgarishlarni boshlab berdi. Xususan, boshlang'ich ta'limning o'quv-tarbiya jarayonlarini takomillashtirish, o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini modernizatsiya qilish hamda xorijiy tajribalarni joriy etish masalalari mazkur davrning eng muhim yo'nalishlaridan bo'ldi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi "Jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish, mahalla institutini yanada qo'llab-quvvatlash hamda oila va xotin-qizlar bilan ishlash tizimini yangi darajaga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5938-son Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 19.02.2020 y., 06/20/5938/0187-son; 03.04.2020 y., 06/20/5978/0393-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitusiyasi. –T: «Aolat», 2023. –114 b.
3. O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi. –T.: Adolat, O'zbekiston, 2021. -296 b.
4. O'zbekiston Respublikasining Oila Kodeksi. –T.: Adolat, O'zbekiston, 2021. -204 b.
5. Mirziyoyev SH. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. –T.: O'zbekiston, NMIU, 2016.

UO•K: 631.527:94(575.1)B

QUYI ZARAFSHON VOHASI DEHQONCHILIK MADANIYATI TARIXIDAN (XIX asr oxiri-XX asr boshlari)

N.A. Jumaeva, katta o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Maqolada quyi Zarafshon vohasi ziroatchilarning yerga ishlov berish, ekin ekib mo'l hosil olish bilan bog'liq tadbirlari, dehqonchilik madaniyatining o'ziga xos usullari manbalar va dala ma'lumotlari asosida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Paykal, tegirmon, mo'ndi, mola. go'ja, to'g'on, belkurak, ketmon, yaxob, yagona, to'pcha, chopiq, oq jo'xori.

Аннотация. В статье на основе источников и полевых этнографических данных анализируется деятельность земледельцев по обработке почвы, урожайности, специфическим приемам земледельческой культуры в низовьях Зерафшанского оазиса.

Ключевые слова: Пайкал, мельница, мунди, мола, плотина, лопата, мотыга, яхоб, ягана, сфера, измельчитель, белые овес.

Abstract. The present article analyzes the activities of farmers in soil cultivation, yield, specific methods of agricultural culture in the lower reaches of the Zerafshan oasis based on sources and field ethnographic data.

Key words: Paykal, mill, mundi, mola, dam, shovel, hoe, yakhob, sole, sphere, chopper, white oats.

Kirish: XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida Buxoro, Karmana va Qorako‘l vohalarini o‘z ichiga olgan Quyi Zarafshon vohasida dehqonchilik madaniyatining o‘ziga xos an‘analari yuzaga kelgan. Bu an‘analar avvalambor dehqonchilik texnikasi va mehnat qurollari bilan bog‘liq bo‘lgan. Buxoro vohasi aholisi yer – suvdan jamoa bo‘lib foydalanishgan. Shu bilan birga barcha sug‘orish ariqlarini ham har yili kuz fasli va erta bahorda birgalikda tozalashgan. Katta ariqlarni qazish va to‘g‘on va dambalar qurish ishlari esa ommaviy ravishda, hashar yo‘li orqali jamoa bo‘lib bajarilgan. Albatta, bu ishlarni amalga oshirishda yuzlab – minglab jamoa a‘zolari qo‘l kuchidan foydalanilgan.

Insoniyat hayoti, xo‘jalik faoliyati ko‘p jihatdan dehqonchilik ishlab chiqarishiga bog‘liq bo‘lib, mehnat qurollari uzoq o‘tmishdan qolgan shakllarda edi. Yerni haydab shudgor qilish, yoki ekinlarga ishlov berish **qo‘sh – ho‘kizlar** yordamida amalga oshirilgan, shuning uchun ishchi hayvonlarning buxoroliklar hayotidagi ahamiyati nihoyatda baland bo‘lgan. Ishchi hayvonlarni yaxshi oziqlantirish, ularni asrab avaylash hayotiy zaruriyatga aylangan edi. Kuzgi shudgor paytida ham asosiy ishchi kuchi **qo‘sh – ho‘kizlar** bo‘lib, ular qo‘shilgan omochlarda yer haydalar, shudgor qilinar edi. Erta bahorda esa yerni ekishga tayyorlash, **six mola** qilishda ham asosiy ishchi hayvon ho‘kizlar, ba‘zan otlardan foydalanilar edi. Bahorgi yumushlar qizigan mart – aprel oylarida kunlar uzayib, havo harorati ham ko‘tarilib borar, bunday sharoitda ayniqsa qishdan “**eti yupun bo‘lib, yoki yo‘g‘on cho‘zildi – ingichka uzildi**”[1] bo‘lib chiqqan jonivorlarning xizmatidan foydalanish barobarida ularni asrab – avaylash ham zarur bo‘lgan.

Qadimgi buxoroliklar ishchi hayvonlarni yaxshi oziqlantirish bilan birga ularni salqin vaqtda, ko‘proq tunda va erta saharda ishga solganlar. Bahorgi yumushlar qizigan pallada ishga solingan ho‘kizlarga nisbatan “**gava pushtash oftoba nabinad**” – **Ho‘kizning tanasi quyosh ko‘rmasin** iborasi shundan shundan kelib chiqqan bo‘lib, ho‘kizlarni, umuman ishchi jonivorlarni quyosh tig‘ida ishlatmasdan, ularni asrab – avaylash, ishni salqin vaqtda amalga oshirish lozimligi nazarda tutilgan[2].

Erta bahorda yerlarni ekishga tayyorlash, ekishni o‘z vaqtida o‘tkazish ham alohida tayyorgarlik va tajribalarni talab qilgan. Buxorolik Bobodehqonlar bahorning har bir lahzasidan unumli foydalanib ekish – tikish ishlarini o‘z vaqtida amalga oshirishga harakat qilganlar. Bahorning har daqiqasini g‘animat bilib, ekishni ertaroq amalga oshirishga intilganlar. Xalqda “**sepilgan urug‘ ho‘kizning tanasiga tegmasin**”[2] iborasiga bahorgi ekish paytida yerga sepilgan urug‘ ishchi jonivorlarning tanasiga tegilib yerga tushguncha vaqt boy beriladi, degan ma‘no anglatgan.

Yerga ishlov berish, ekinlarni parvarishlash borasida ham an‘anaviy usullar asosida katta tajriba to‘plangan. Ota bobolarimiz bir qator agrotexnik usullarni kashf qilganlar. Shulardan biri **oq jo‘xori ostini to‘pchalash usulidir**. Ma‘lumki xalqimiz oshxonasida **go‘ja** taomi qadimdan mavjud bo‘lib, uni asosan **oq jo‘xoridan** tayyorlashgan va qatiq qo‘shib iste‘mol qilingan. Oq jo‘xorini yetishtirish esa boshqa ekin turlariga qaraganda alohida agrotexnika talab qilgan. Buning uchun mahalliy o‘g‘itdan yaxshilab to‘yintirilgan, suvga qulay joy tanlanib ekin ekilgan. Ekin qator orasi, butalar oralig‘i 40 -50 sm dan kam bo‘lmasligi kerak bo‘lgan. Ekin unib chiqqandan so‘ng uni yaganalab, begona o‘tlardan tozalab turilgan.[3] Buxoroning issiq va quruq havo sharoiti, suv tanqisligi davrida balandligi bir metrcha keladigan oq jo‘xorining har bir tubiga alohida – alohida ishlov berilib, osti yumshatilib, yumshoq tuproqdan **kunda ostiga tortilib, to‘pcha qilingan**. Buning natijasida nam uzoq saqlangan va butaning mustahkamligi, shamol va tabiiy ofatlarga bardoshligi oshgan. Oq

jo'xori 2 — 2,5 metr balandlikkacha o'sib, har bir tubi 3 – 4 tagacha bosh bog'lagan yoki har bir tubdan kamida bir kilogacha hosil olingan. Qishloq joylarida yashovchi buxoroliklarning ayvonida uzun qator qilib osib qo'yilgan oq jo'xori boshlarini kech kuzgacha uchratish mumkin edi. Yozning issig'ida obdon qurigan oq jo'xori boshlari yanchilib, doni sovurilib olingan, yaxshilab tozalanib, alohida quruq joyda saqlangan. Kuz va qish mavsumlarida uning donidan **go'ja** taomi pishirilib iste'mol qilingan.

Buxoro an'anaviy dehqonchiligining yana bir usuli poliz mahsulotlaridan qovun va tarvuz yetishtirishda qo'llangan "**Varqoni**" usulidir. Bu usul haqidagi ma'lumotlarni tarixiy yozma manbalarda uchratmadik. Axborotchilarning xotiralariga suyanib fikr yuritdik.

An'anaga ko'ra, erta ko'klamda dala ishlari boshlanishidan oldin xar yili voha qishloq aholisi o'zlarining jamoa yerlariga to'planib, oralaridan yoshi ulug', obro'li va tajribali bir kishini oqsoqol qilib saylashgan. Ushbu yig'inda mirob, dorug'a, hatto sartarosh xam saylangan. Faqat oilali kishilar hisobga olinib, paykallarga bo'lingan. Har bir Paykalga 8 kishi ("tan") kirgan.[9] Demak, shu 8 kishi paykalga taalluqli barcha yengil va mashaqqatli ishlarni amalga oshirgan. Ariq va anhorning uzun-qisqaligiga qarab paykallardan hasharchilar olingan. Paykal a'zolari qat'iy tartib intizom asosida navbati bilan suv yo'llarini tozalashda qatnashishgan.

Vohadagi barcha bekliklarga qarashli qishloq aholisining jamoa yeri va posira yerlaridan tashqari o'z tomorqasi ham bo'lgan. Bu yerlar qishloqlarda 5 paxsa devor yoki chimdevor bilan o'rab olingan. Qarako'l, Olot va boshqa tumanlarning dasht hududlarida devor bilan o'rashga ehtiyoj sezilmaganligi bois ma'lum bir belgilar qo'yilgan va bunday yerlar odatda "hayat" deb atalgan[2].

Buxoro vohasi sharoitida dehqonchilik xo'jaligi sun'iy sug'orishga asoslanadi. Yerlarning unumdorligi, ekinlarning hosildorligi sun'iy sug'orish, ariqlarning uzayishi va kengayishi hisobiga yildan yilga ortib borgan. XIX asrning oxiri — XX asr boshlariga kelib sug'orish tarmoqlariga e'tibor pasayganligi kuzatiladi. Daryo suvi kam bo'lganligi tufayli ariqlar va shoxlar (ariqdan kichik, ayrim paykallarni, qishloqdagi yerlarni sug'oradigan suv yo'li)ni qum, loyqa va suv o'tlari bosib ketgan. Natijada yildan-yilga sug'oriladigan maydonlar miqdori qisqarib borgan. Bu esa bir qator sabab va omillar bilan bog'liq bo'lgan. Yerlarning kattagina qismi yirik yer egalarining qo'liga o'tib ketgach, sug'orish ishlariga e'tiborsizlik bilan qarash kuchaygan. Yerga bir mavsumda bug'doy yoki arpa ekib olingach, paykallar o'tloqqa aylantirilgan. Vaqt o'tishi bilan bir qancha ariq — zovurlar ko'milib o'z ahamiyatini yo'qotgan.[3]

Qadimgi buxoroliklar ishchi hayvonlarni yaxshi oziqlantirish bilan birga ularni salqin vaqtda, ko'proq tunda va erta saharda ishga solganlar. Bahorgi yumushlar qizigan pallada ishga solingan ho'kizlarga nisbatan "gava pushtash oftoba nabinad"-Ho'kizning tanasi quyosh ko'rmasin iborasi shundan shundan kelib chiqqan bo'lib, ho'kizlarni, umuman ishchi jonivorlarni quyosh tig'ida ishlatmasdan, ularni asrab – avaylash, ishni salqin vaqtda amalga oshirish lozimligi nazarda tutilgan [4]. Erta bahorda yerlarni ekishga tayyorlash, ekishni o'z vaqtida o'tkazish ham alohida tayyorgarlik va tajribalarni talab qilgan. Buxorolik Bobodehqonlar bahorning har bir lahzasidan unumli foydalanib ekish – tikish ishlarini o'z vaqtida amalga oshirishga harakat qilganlar. Bahorning har daqiqasini g'animat bilib, ekishni ertaroq amalga oshirishga intilganlar. Xalqda "sepilgan urug' ho'kizning tanasiga tegmasin" [5] iborasiga bahorgi ekish paytida yerga sepilgan urug' ishchi jonivorlarning tanasiga tegilib yerga tushguncha vaqt boy beriladi, degan ma'no anglatgan.

Yerga ishlov berish, ekinlarni parvarishlash borasida ham an'anaviy usullar asosida katta tajriba to'plangan. Ota bobolarimiz bir qator agrotexnik usullarni kashf qilganlar. Shulardan biri oq jo'xori ostini to'pchalash usulidir. Ma'lumki, xalqimiz oshxonasida go'ja taomi qadimdan mavjud bo'lib, uni asosan oq jo'xoridan tayyorlashgan va qatiq qo'shib iste'mol qilingan. Oq jo'xorini yetishtirish esa boshqa ekin turlariga qaraganda alohida agrotexnika talab qilgan. Buning uchun mahalliy o'g'itdan yaxshilab to'yintirilgan, suvga qulay joy tanlanib ekin ekilgan. Ekin qator orasi, butalar oralig'i 40 -50 sm dan kam bo'lmasligi kerak bo'lgan. Ekin unib chiqqandan so'ng uni yaganalab, begona o'tlardan tozalab turilgan.

Buxoroning issiq va quruq havo sharoiti, suv tanqisligi davrida balandligi bir metrcha keladigan oq jo'xorining har bir tubiga alohida – alohida ishlov berilib,osti yumshatilib,yumshoq tuproqdan kunda ostiga tortilib, to'pcha qilingan . Buning natijasida nam uzoq saqlangan va butaning

mustahkamligi, shamol va tabiiy ofatlarga bardoshligi oshgan . Oq jo'xori 2 — 2,5 metr balandlikkacha o'sib, har bir tubi 3 — 4 tagacha bosh bog'lagan yoki har bir tubdan kamida bir kilogacha hosil olingan. Qishloq joylarida yashovchi buxoroliklarning ayvonida uzun qator qilib osib qo'yilgan oq jo'xori boshlarini kech kuzgacha uchratish mumkin edi. Yozning issig'ida obdon qurigan oq jo'xori boshlari yanchilib, doni sovurilib olingan, yaxshilab tozalanib, alohida quruq joyda saqlangan. Kuz va qish mavsumlarida uning donidan go'ja taomi pishirilib iste'mol qilingan. Buxoro an'anaviy dehqonchiligining yana bir usuli poliz mahsulotlaridan qovun va tarvuz yetishtirishda qo'llangan **“Varqoni”** usulidir. Bu usul haqidagi ma'lumotlarni tarixiy yozma manbalarda uchratmadik. Axborotchilarning xotiralariga suyanib fikr yuritdik [7]. Buxoro vohasining o'ziga xos iqlimi va tuproq sharoitida poliz mahsulotlari yetishtirish alohida qunt va tajriba talab qilgan. Zarafshon daryosining serunum tuproqli adog'lari, katta kanallarning to'g'on atroflari suvga serob, sernam va yumshoq bo'lib, daryo va kanallar oqizib kelgan loyqadan to'yinib, unumdorligi oshgan joylar edi. Bunday joylarda poliz ekinlaridan qovun va tarvuz ekilsa yuqori hosil berar edi. Ekilgan qovun unib chiqib, palak otib gulga kirgach, suvga bostirib sug'orilgan yoki toshqin bo'lsa suv ostiga qolgan. Bu holda yer tobga kelgach ag'darma chopiq qilinib, har bir tup ostiga tuproq to'pcha qilingan . Bu usulni suv inshootining bosh qismi to'g'on nomi bilan yoki qadimgi so'g'diy tilida “varq ” — “to'g'on nomi bilan “Varqoni” deyilgan . Varqoni – to'g'on boshi dehqonchiligi bo'lib, yetishtirilgan poliz mahsulotlari serob va nihoyatda mazali bo'lgan.

Haydalgan yerdagi kesaklarni ezish, yerni tekislash hamda urug' sepilgandan so'ng ustidan tuproq tortish uchun mola ishlatilgan. Molaning ikki xil turi mavjud bo'lgan: biri katta, uzunligi 3-3,5 m. ko'p yillik tut yoki o'rik yog'ochidan yasalgan (yo'g'on tanali tut yoki uning tanasi poytesha bilan yo'nilgan). Molaning eni 40-60 sm bo'lgan. Molani ho'kizlar tortgan. Ho'kizlarni bir kishi etaklagan, mola ustida ham bir odam o'tirgan. Mola aksariyat lalmikor yerlarda, qatqaloq va xashakli yerlarda ishlatilgan. Bahorgi ekinlar ekiladigan yerlarda mola o'rnida shox-shabbali kichik daraxt tanasi ishlatilgan. Mola yasashga imkoni bo'lmagan kambag'al xo'jaliklar omochning shotisidan mola sifatida foydalanishgan. Molaning kichigi 2-2,5sm chamasi bo'lgan. Buni qo'sh ho'kiz, ot yoki tuya tortgan.[6]

Buxoro vohasida qadimdan ishlatilib kelayotgan yer yumshatkich vositasi belkurakdir. Bu asbob temirdan yasalgan bo'lib, ishlatuvchining xohishiga qarab, maxsus quloq yasatilgan. Quloq belkurakning o'ng yoki chap tomonida bo'lgan. Ba'zi xonadonlarda ikki tepki quloq ishlangan belkurak bo'lgan. Belkurak yerni kovlash, aravaga go'ng yoki tuproq ortish, ariq qazish va paxsa devor qurishda qo'llanilgan. Belkurakning uzunligi 25-27 sm, eni 20-23 sm atrofida bo'lgan. Dastasining uzunligi 1,3-1,5 metrni tashkil etgan. Loy ishlarida belkurakdan farqliroq, loyni kesishga qulay va yengil bo'lgan kapcha ishlatilgan. Qadimda dehqonchilikda keng ishlatiladigan mehnat quroli ketmon bo'lib. Buxoro vohasi ziroatchilari uchun ham bu qurolning xizmati katta bo'lgan. Bog'dorchilik, polizchilik, sabzavotchilik va g'allachilikda, umuman, yer ishlarida ketmon ishlatilgan. Ketmonlar ham shakli va hajmiga qarab bir-biridan farqlangan. Eni 30-32 sm, uzunligi 25-27 sm bo'lgan ketmonlar tuproq yuklarida, ayniqsa, jo'yak olish, uvat ko'tarish, egat olish va yer tekislashda ko'proq ishlatilgan. Hajmi kichik ketmonlar esa o'simliklarning tagini yumshatish va chopiq qilishda qo'llanilgan. Ketmon dastasi asosan tol daraxtidan tayyorlangan. Voha dehqonlari yerdan ko'proq hosil olish uchun unga sifatli ishlov berishgan. Tadbirkor boylar kuzda yerni bir-ikki marta qo'sh bilan haydashgan. Mola bosish, dalalarga suv tarqatish va mahalliy o'g'itlarni berish ishlari ham tajribali dehqonlar maslahati bilan amalga oshirilgan. Almashlab ekish ham dehqonchilikda asosiy o'rinda turgan. O'simliklarning mavsumiy xususiyatlaridan kelib chiqib, birining o'rniga ikkinchisini ekishgan. Albatta, bu jarayonda ob – havoning qanday kelishi va tuproqning o'ziga xos xususiyatlari ham hisobga olingan.

O'rta Osiyodagi barcha xalqlar singari Buxoro vohasi dehqonlari ham XX asrning boshlarida donli ekinlarni ko'proq ekishgan. Kuzda haydalgan yerlarga bug'doy, arpa ekilgan. Urug' qo'l bilan sepilgan va ustidan mola tortilgan. Don ekilgan to'qay yerlar asosan. maysa unib chiqqach, boshoq olish oldidan va don xamirga aylanganidan so'ng 2-3 marta sug'orilgan.[6] Axborotchilarimizning ta'kidlashlaricha, obikor yerlarga oq bug'doy lalmikor yerlarga «qizil bug'doy», «qora qiltiq bug'doy» ekilgan. Hosil yig'ib olingandan keyin bo'shagan yerlarga mosh, kunjut, uch oylik oq

jo'xori. tariq ekilib. yaxshi hosil olingan. Ba'zi dehqonlar qayta ekishga sabzavot va poliz ekinlarini, xususan, sabzi, sholg'om, tarvuz kabilarni ekishni ma'qul ko'rishgan.[8] XX asrning boshida asosiy maydonlarga bug'doy, arpa bilan birga no'xat, zig'ir, kunjut, makka, kungaboqar kabi donli va boshqoqli ekinlar ham ekilgan. Hosildan bo'shagan paykallarning barchasida qayta ekish to'liq amalga oshirilmagan. Chunki qayta ekish uchun dehqonlarning hamma vaqt ham imkoniyati bo'lmagan. Paykallarning asosiy qismi o'rimdan so'ng sug'orilgan, qo'sh bilan 2-3 marta haydalgan. Noyabr oyining oxiri, dekabr oyi ichida yerga «yaxob» suvi berilgan. Albatta, sug'orilgan yerlar bahorgi ekish mavsumi boshlangunga qadar dam olib yotgan.

Almashlab ekish an'anasiga rioya etilmaganligi natijasida g'o'zaning yomon parvarish qilinishi dalalarning quvvatsizlanishiga, paxta hosilining pasayishi va mavjud navlarning buzilishiga, shuningdek, boshqa sifat ko'rsatkichlarining yomonlashuviga olib keldi. 1916 yildagi ob-havo sharoiti (ko'klamning kech va sovuq kelishi, yozdagi qurg'oqchilik, chigirtka bosishi) iqtisodiyotning va paxtachilik agrotexnikasining ahvolini yanada og'irlashtirdi.

Xulosa: XIX asr oxiri- XX asrning boshlarida Buxoro vohasida g'alla, paxta yoki boshqa poliz ekinlarini ekib parvarishlash dehqonlar uchun qo'l mehnati bilan bajariladigan mashg'ulotlar ancha og'ir bo'lgan. Sug'orish shoxobchalarining talabga javob bermaganligi, unumdor yerlarning boy – badavlat kishilar tomonidan bo'lib olingani, Buxoro amiri tomonidan undirilgan soliqlarning haddan ortiqligi, qishloq xo'jalik texnikasi va ish qurollarining oddiyliigi madaniy ekinlar hosildorligini oshirishga imkon bermagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Дала этнографик маълумотлари, ахборотчи Шоди Рўзиев, 190 й (Аҳмад Жумаевнинг шахсий архивидан).
2. Дала этнографик маълумотлари, ахборотчи Аҳмад Жумаевнинг 2012йил.
3. Дала этнографик маълумотлари, ахборотчи Раҳмон Жўраев, 2003 йил
4. Дала этнографик маълумотлари, 1997 йил. Коракул тумани.
5. Дала этнографик маълумотлари, 1998 йил Ромитан тумани Ромиш қишлоғи
6. Жабборов И. Ўзбек халқ этнографияси.-Т., 1994. -Б. 102.
7. Шаниязов К.Ш. Узбеки — карлуки. -Т., 1964. -Б. 169.
8. Рожкова М.К. Экономическая политика царского правительства на Среднем Востоке во второй четверти XIX века и русская буржуазия. - М.Л. 1949. -С. 41.

UO'K 930.85

KATTAQO'RG'ON SHAHRI MADANIYATI TARIXI

N.J.Kenjayevev, tayanch doktorant, Samarqand davlat universiteti, Samarqand

Annotatsiya. *Ushbu ma'qolada Kattaqo'rg'on shahri madaniyati, turmush tarzining shakillanishi, marosim va urf-odatlar milliy va diniy bayramlarni tarixi, haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Ramazon xayiti, Qurbon xayiti, oilaviy tantanalar, to'ylar, farzand tug'ilishi, yubileylar, mukofat berish marosimi, sovchilik, unashtirish, uy qurar, qiz ko'rar, fotixa to'yi, to'y yuborish, qiz oshi, qizlar majlisi, nikox ukitish, kelin tushdi, kelin salom, charlar.*

Аннотация. *В статье рассматриваются культура, быт, обряды и традиции, история национальных и религиозных праздников города Каттакурган.*

Ключевые слова: *Рамадан Ид, Курбан-байрам, семейные торжества, свадьбы, рождение ребенка, годовщины, церемония награждения, свадебные сувениры, помолвка, строительство дома, рождение дочери, свадьба фатиха, приглашение на свадьбу, девичья трапеза, девичьи посиделки, церемония бракосочетания, тост невесты, приветствие невесты, чарлар.*

Abstract. *The article examines the culture, life, rituals and traditions, history of national and religious holidays of the city of Kattakurgan.*

Keywords: *Ramadan Eid, Eid al-Adha, family celebrations, weddings, birth of a child, anniversaries, award ceremony, wedding souvenirs, engagement, house building, birth of a daughter, fatiha wedding, wedding invitation, maiden meal, maiden get-together, marriage ceremony, bride's toast, bride's greeting, charlar.*